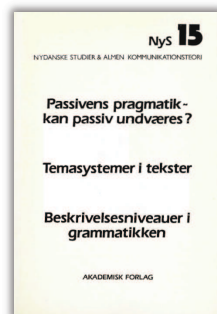

NyS

Titel:	Beskrivelsesplaner i syntaksanalysen
Forfatter:	Lisbeth Falster Jakobsen og Jørgen Olsen
Kilde:	<i>NyS – Nydanske Studier & Almen kommunikationsteori 15. Passivens pragmatik - kan passiv undværes? Temasystemer i tekster. Beskrivelsesniveauer i grammatikken</i> , 1985, s. 82-99
Udgivet af:	Akademisk Forlag
URL:	www.nys.dk

© NyS og artiklens forfattere

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre NyS-numre (NyS 1-36) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Beskrivelsesplaner i syntaksanalysen

Lisbeth Falster Jakobsen og Jørgen Olsen

De gængse og anerkendte danske syntaksfremstillinger er gennemgående af rekognitiv art, dvs. at der foretages klassifikationer på grundlag af allerede foreliggende sprogligt materiale, som oftest skriftligt. Sætningens syntaks behandles i det væsentlige ud fra to beskrivelsesenheder: sætningsled og ordstilling.¹⁾ Sætningsled som syntaktisk kategori har en lang tradition bag sig i den europæiske grammatikforståelse; og på baggrund af denne internationale udvikling er det måske forståeligt, at definitionen af de enkelte sætningsled på det enkelte sprog kan forekomme utilstrækkelige eller forkerte og kun forståelige for folk med kendskab til 3-4 andre sprogs grammatikbeskrivelse (jf. L. Falster Jakobsen og J. Olsen 1984).

Ordstillingslæren derimod er langt mere et produkt af udforskningen af det danske sprog; ifølge linearitetens karakter, der beror på et helt ostensivt princip, nemlig i vor skrivetradition 'venstre' og 'højre', er det her vanskeligere at overtage fremmede sprogs grammatikkers forestillinger om ordfølgen; men også på det mere abstraherende plan er det her lykkedes Diderichsen (1966) at konstruere et underliggende abstrakt system for ledfølgen, som virker med kun ret få vanskeligheder, og som, fordi det er udviklet af konkrete danske sætninger alene, undgår at få et skær af, at danske karakteristika er at betragte som en slags undtagelser fra den »rette« ordfølge.

En plet på ordstillingslæren er det imidlertid, at den som elementer bruger sætningsleddene, uden at disses afgrænsning over for hinanden er ordentlig reflekteret.

Et yderligere nærmest ubehandlet punkt i selve syntaksen er forholdet mellem udtryk og indhold. Ganske vist indgår der ofte indholdsmomenter i definitionen af sætningsleddene, såsom »den handlende/den lidende« og »stedet hvor«, men der kan konstateres en meget mangelfuld systematik, idet ikke alle sætningsled får en udtømmende indholdsbestemmelse; og indholdstræk kan gå igen i flere sætningsled, således at beskrivelsen ikke

bliver distinktiv.

Et nyere forsøg på indholdsplanet har været at løsrive et sæt af indholds-karakteristika, de såkaldte kasusroller, fra beskrivelsen af sætningsled (for dansk fx. Ruus (1974); dog er det endnu ikke lykkedes at nå frem til en rimelig konsensus om antal og definition af rollerne samt deres status inden for den samlede beskrivelse.

Som alt andet inden for indholdsanalyser er det her vanskeligt at finde rimeligt objektiverbare karakteristika, som bl.a. kan verificeres i tests.

De her omtalte beskrivelseskategorier har selvfølgelig en ganske forskellig herkomst og traditionslængde; ingen af dem overflødiggør imidlertid de andre eller synes irrelevante. Problemet ligger snarere i på den ene side at afgrænse deres status over for hinanden og på den anden side at indarbejde dem i et samlet beskrivelsessystem for sætningssyntaksen.

Vi vil i det følgende forsøge at placere disse beskrivelser i et sammenhængende system, hvori der også som elementer indgår andre beskrivelseskategorier, hvilket ligeledes vil blive demonstreret.

I god overensstemmelse med Hjeltslev må det betragtes som grundlæggende for en sprogbeskrivelse, at der skelnes nøje mellem to planer: indholds- og udtryksplanet, ud fra den betragtning, at der mellem de to planer eksisterer asymmetriske segmenteringsrelationer. Hvert af de to planer tilskrives forskellige beskrivelsesmuligheder, en række beskrivelsesniveauer (uden at de skal opfattes som et hierarkisk system), der skal indfange forskellige funktionelle enheder i sproget.

I det følgende vil vi forsøge at samarbejde niveauerne »Stelligkeit«, kasusroller, tekstreferens (alle tre på indholdsplanet) og valens, sætningsled og positioner (alle tre på udtryksplanet). Det er indlysende, at listen over niveauer ikke er udtømmende, bl.a. mangler der på udtryksplanet her så vigtige niveauer som det morfologiske og det fonologiske; på indholdsplanet mangler i hvert fald ordsemantik og tekstsemantik, forstået som den merværdi af indholdet, som hidrører fra udtryksplanets sammenstillinger af elementer.

Niveauer på udtryksplanet

Valens

En måde at betragte sætningssyntaksen på, som har fået større og større udbredelse i de sidste årtier, er valensteorien. Fra Tesnière i Frankrig (1959) over Helbig i Leipzig (1969) til Engel i Mannheim (1976) er denne teori i den tyske version blevet stadig mere udtryksorienteret og er vel den ver-

sion af valensteorien, som nyder den største popularitet, fordi den i sin udformning har et så praktisk tilsnit, at man kan begynde at overveje udnyttelsen af den i konkrete sprogbeskrivelser, bl.a. af anvendt, herunder også af pædagogisk og fremmedsprogspædagogisk art. Den version af teorien, som vi arbejder ud fra, bygger oprindelig på afhængighedstanken (dependenstanken) i den forståelse, at det drejer sig om den såkaldte forekomstrelation: hvis udtrykselementer x realiseres, så skal eller kan udtrykselementet y også realiseres (de to manifestationer af forekomstrelationerne kaldes henholdsvis interdependens og dependens). På denne måde bliver forekomstrelationen en kvantitativ beskrivelse af de realiserede konkrete elementer ud fra et valgt fixpunkt, den abstrakte størrelse x , som normalt medrealiseres som et af elementerne. Samtidig beskrives imidlertid også de realiserede elementers formelle (morfologiske) udtryk som værende bestemt af elementet x . Denne beskrivelse af udtrykselektionen er en kvalitativ beskrivelse. Den kvantitative og den kvalitative beskrivelse udgør tilsammen valensbeskrivelsen. Valget af det dominerende element ' x ' er selvfølgelig normalt ikke forudgivet; det skal være et element, som forener formel dominans med dependentiel dominans (ved interdependens har dominantstanken i grunden ingen realitet).

I praksis har det vist sig, at hovedkandidaten for valget af elementet ' x ' er verbet (den abstrakte størrelse), idet dette er i god overensstemmelse med den traditionelle opfattelse af verbalet som den centrale faktor for sætningsdannelsen respektivt for beskrivelsen af sætningssyntaksen. Vi taler her således om verbets valens.

Da vi taler om verbets og ikke verbalets valens, dvs. den ikke realiserede, abstrakte størrelse x 's valens, må denne valens i sig selv være uiagttagelig, bero på beregninger foretaget ud fra realiseret = verbalets distribution. Den normale ramme for beregningen er deklarative sætninger med det pågældende verbum realiseret i simplexform og i distribution med det maximale antal formgivne størrelser: aktanter. Det problem, der ligger i afgrænsningen af dependente formbestemte størrelser (= fakultative aktanter) fra ikke-formbestemte størrelser (= frie angivelser), som efter gængs tankegang og i forlængelse af det kvantitative kriterium også er dependente af verbalet, men ikke henregnes til verbets valens på grund af formkriteriet, skal ikke omtales her (jf. Helbig (1973), Engel (1976) og C. Fabricius-Hansen, L. Falster Jakobsen og J. Olsen (udk.)).²⁾

Er verbets valens først ansat, får beskrivelsen en vis generativ kraft, idet man på grundlag af verbets valens kan realisere dele af sætningen korrekt. Denne generativitet er en af grundene til, at teorien nyder en vis popularitet inden for fremmedsprogspædagogikken.

Med andre ord: valensen opererer med følgende elementer: verbum, aktanter samt frie angivelser. Disse størrelser er på det abstrakte plan og skal ikke identificeres med sætningsled.

Derivation

En refleksion vil vise, at hvis man regner baglæns fra en aktiv deklarativ sætning ved simplexverbal, vil den størrelse, der er subjekt for verbalet, blive ansat som interdependent aktant i forhold til det abstrakte verbum. Denne valensfastsættelse sikrer så omvendt, at hvis verbet realiseres i en aktiv deklarativ sætning i sin simplexform, får verbalet et subjekt. Og det skal det bl.a. have for at danne en grammatisk korrekt sætning. Imidlertid viser den samme aktant sig at være dependent, dvs. undværlig, hvis verbet realiseres i fx. imperativsætninger og passivsætninger. Og den samme aktant er uden mulighed for dependens i forhold til verbet, hvis dette realiseres som infinitiv, eller sagt på en anden måde: infinitiv og subjekt har aldrig samme distribution. Lignende iagttagelse kan gøres for participiumsformerne og evt. også for nominaliseringer af verbet. Selve realiseringen af et verbum med aktanter vil vi kalde en derivation. Det er fremgået, at ethvert verbum har forskellige derivationer. Hvis en aktants karakteristika betår af en kombination af et led i afhængighedskategorien og en given morfologisk udformning, og hvis en realiseret aktant kan have forskellige afhængighedsmodi beroende på de forskellige derivationsformer, kan aktant og sætningsled som kategorier slet ikke identificeres med hinanden.

Det kan også vises, at den realiserede aktant kan antage flere forskellige former, jf. den aktant, der realiseres som subjekt i en aktivsætning og den samme aktant realiseret i en passivsætning. Denne konstatering af manglende identifikation mellem aktant og sætningsled har to mulige teoretiske løsninger: enten må der ansættes en særskilt valens pr. verbums realisationsmulighed som verbal, eller der må ansættes et teoretisk mellemled mellem valens og realisation i sætningen, fx. derivationer, som vi foreslår.

Fordelen ved derivationstanken er, at man undgår en mangedobling af leksikon inden for valensniveauet, og at man kan fremsætte generelle udsagn om de ændringer, der sker inden for de enkelte klasser af derivationer, hvilket har en langt større beskrivelsesøkonomi. Endelig er disse generelle udsagn i god overensstemmelse med den traditionelle opfattelse af verbalformers konstruktionsmuligheder. Hvis man spørger efter aktanternes egentlige egenskaber, hvis disse aktanter kan realiseres med vekslende afhængighedsmæssige og morfologiske værdier, må svaret være, at de i virkeligheden er potentialer af afhængighedsmæssig og morfologisk art.

At man tillægger dem en bestemt entydig værdi i valensen har praktiske grunde: kun et entydigt udgangspunkt kan i forhold til en række alternerende mellemlidende føre til en korrekt produktion (korrekt realisation).

Sætningsled

Traditionelt har sætningsleddene været en væsentlig beskrivelsesfaktor i sætningssyntaksen; imidlertid har man vist mindre interesse for at opnå helt stringente definitioner af de enkelte sætningsled på de enkelte sprog (jf. L. Falster Jakobsen og J. Olsen 1984:1 ff). Efter den mere intuitive opfattelse af sætningsleddenes værdi i forhold til enkelte verber, som sikkert har været baseret på folks kendskab til op til flere fremmedsprog, definere de transformationsgrammatikken en slags dybdesætningsled, men interesserer sig ikke for, at overfladesætningsled er autonome størrelser, realiserer, og ikke blot resultater af transformationelle processer.

Også i forhold til valensplanet må sætningsleddene betragtes som størrelser defineret og fungerende på deres eget plan uanset deres mulige derivationshistorie. Således må et subjekt anses for en konstant størrelse på det realiserede plan med egne former og funktioner, uafhængig af, hvilken aktant på valensplanet det er derivet af. Det subjekt, som i en aktiv sætning er derivet af aktant a, og i en passiv sætning af aktant b (som ville have været objekt i en aktiv sætning), har således samme former og funktioner i realisaterne. Dertil kommer der et antal sætningsled, hvis derivationsstatus er frie angivelser og ikke aktanter. Det drejer sig her især om adverbialer, hvoraf de fleste i form ikke, og i funktion kun i ringe grad, kan adskilles fra aktanterne.

Definitionerne af sætningsled finder i al væsentlighed sted over form og position, dog i nogle tilfælde med indblanding af indhold; men bortset fra Fillmores interpretation af sætningsled i roller (cases), så skorter det på interesse for sætningsleddenes yderligere funktion og indhold, fx. det indhold, som ligger i de givne sætningsleds indbyrdes position, eller sagt kort: betydningen af sætningsleddenes linearisering for sætningsindholdet. Dette spørgsmål hører mere hjemme i tekstgrammatikken end i sætningsgrammatikken; men det står fast, at de forskellige derivationer, der kan omsætte en aktant til forskellige sætningsled, giver mulighed for forskellige lineære placeringer af den oprindelige aktant, og at valget af derivation således hænger sammen med den intendede tekstopbygning (jf. L. Falster Jakobsen og J. Olsen: 1984).

Sætningsleddenes udtryk er kombinationen af form og position, således at klassen af et sætningsled i sidste ende konstitueres af de størrelser, der

har fælles formel substitution i den givne sætningsramme. Sætningsleddenes indhold bliver nok mest en funktion af deres relative position i sætningen, idet de bidrager med selve placeringen af tekstkonstruktionens samlede indhold, herunder også ordindhold, i informationsopbygningen inden for det samlede tekstindhold. Samtidig bidrager nogle af ledpositionerne til det præsuppositionelle indhold i tekstverdenen.

Niveauer på indholdsplanet

Roller

En anden form for indhold i sætningsleddene er rollernes. I det sagsforhold, som en sætning på indholdsplanet danner, tillægger man forskellige udtryksstørrelser – for det meste sætningsled – indholdsværdier, som forskellige medvirkende faktorer ved sagsforholdet, så som agentive, experience, instrument, location. Imidlertid er disse indholdsværdier ikke funktioner af selve sætningsleddene, men af det verbal, der er valgt som udtryk for handlingen i sagsforholdet. Fx. kan agentive og subjekt ikke identificeres.

Tekstverdenen

Som det indholdsmæssige modstykke til teksten som udtryksstørrelse har vi tekstverdenen, dvs. den totalitet af sagsforhold, som det samlede indhold opbygger. Den indeholder en række handlinger, en række individer (i videste forstand), som er involverede i disse handlinger, samt andre faktorer, som indgår i sagsforholdene såsom tid, sted, årsag, middel etc. Disse størrelser vil vi i mangel af bedre kalde indholdsstørrelser. De har på indholdsplanet en så fast kontur, at man kan referere til dem internt i tekstverdenen. Det skal pointeres, at tekstverdenen er en sproglig skabt verden og ikke skal forveksles med den ikke-sproglige, såkaldt objektive ydre verden. Spørgsmålet om reference mellem tekstverdenen og den ydre verden er ganske anderledes kompliceret og har ikke videre interesse her.

»Stelligkeit«

Et spørgsmål, der ikke har været berørt endnu, er forholdet mellem et verbs udtryksvalens og dets indholdsvalens. Hvis man betragter verbets indhold som den urealiserede handling, står denne i relation til et antal individer/faktorer, som er til stede på indholdssiden for at der kan realiseres et sagsforhold eller dele heraf i den konkrete teksts verden. Disse – den

endnu urealiserede handlings nødvendige individer/faktorer – kalder vi argumenter. Forholdet handling/argumenter, som vi i mangel af bedre kalder »Stelligkeit« (jf. Helbig: 1973:39 og C. Fabricius-Hansen, L. Falster Jakobsen og J. Olsen: (udk.)), er den indholdsmæssige parallel til det udtryksmæssige forhold verbum/aktanter, kaldet valens. Det, der interesserer her, er forholdet mellem Stelligkeit og valens, som ikke kan betragtes som et 1:1 forhold. Stelligkeit er altså ikke den i prædikationslogiske formler omskrevne valens, som undertiden findes i fremstillinger, karakteriseret som logisk valens.

I eksemplet:

- (1) Peter dolkede hende
- (2) Peter spiddede hende

må man ansætte 3 argumenter, to personer og en genstand; der er således et argument mere end der er aktanter, jf:

- (3) Peter slog hende med en hammer
- (4) *Peter hamrede hende

hvor der er kvantitativ overensstemmelse mellem argumenter og aktanter. Spørgsmålet om at dele verbets dele op på selve handlingen og mulige argumenter er naturligvis både vanskelig og problematisk. Afgørelsen i de enkelte tilfælde kan ikke rigtig gøres til genstand for prøver og beror derfor i sidste ende alene på konsensus.

Imidlertid er opdelingen i aktanter og argumenter en idé, som har forskellige fordele i den videre beskrivelse. Den manglende 1:1 overensstemmelse mellem de to planer kan give sig udtryk i højere argumenttal end aktanttal som vist ovenfor. Et relativt indicium for, at der er et ekstra argument inkluderet i verbets indhold er det forhold, at man i efterfølgende helsætninger kan referere til dette argument ved en substantivisk udformet betegnelse for det karakteristiske indhold i det pågældende argument, og med betegnelsen i bestemt form:

- (5) Peter dolkede hende pludselig. Dolken havde han gemt i ærmet.
- (6) Peter spiddede hende pludselig. Den spidse genstand havde han haft gemt i ærmet.

Argumenter, som ikke samtidig er aktanter, opnår dog ikke den samme indlysende eksistens i tekstverdenen, at man kan referere ved hjælp af personen alene, jf:

- (7) Peter dolkede hende pludselig. *Den havde han haft gemt i ærmet.
- (7a) Peter dolkede hende pludselig. ?Han havde haft den gemt i ærmet.
- (8) Peter slog hende pludselig med en hammer. Den havde han haft gemt i ærmet.
- (8a) Peter slog hende pludselig med en hammer. Han havde haft den gemt i ærmet.

Det omvendte forhold, at aktantallet er større end argumenttallet, finder man ved de såkaldte ægte refleksive verber, jf:

- (9) Peter tog sig kærligt af børnene

der har 3 aktanter, men kun 2 argumenter. Da de ægte refleksiver på udtryksplanet i enhver henseende opfører sig som ethvert andet objekt, synes den erkendte uoverensstemmelse mellem udtryk og indhold beskrivelsesmæssigt bedre løst på denne måde end de eksisterende forsøg på at bortforklare disse størrelses status ved at gøre dem til del af verbets leksem eller på anden måde at fraregne dem valensen.

På samme måde kan man regne et antal verber med såkaldt formelt 'det':

- (10) Det mørkner
- (11) Det støvregner.

Dog har ikke alle sådanne verber det på denne måde, fx. er der overensstemmelse mellem argument- og aktanttal i følgende:

- (12) Det bankede på døren. Så var han altså kommet alligevel.

En »ubestemt« konstruktion indebærer således ikke nødvendigvis argumentløshed, men kan være en mulighed for at tilbageholde argumentets nærmere specifikation i tekstverdenen.

En anden grundlæggende iagttagelse vedrørende argumenters egenskaber er, at argumenternes antal er konstant for alverdens derivationer. Således er kun den udtryksmæssige manifestation af argumentet fjernet i og med, at en fakultativ aktant er udeladt, jf:

- (13) Hun spiser mad
- (14) Hun spiser

I begge tilfælde forekommer der et argument, der betegner genstanden for handlingen 'at spise'; i det andet tilfælde er argumentets specifikation undladt.

I andre derivationer udelades som ovenfor sagt obligatoriske aktanter, fx i infinitivkonstruktioner, der jo aldrig har en aktant, der fungerer som subjekt. Det tilsvarende argument har imidlertid altid spillet en rolle i den traditionelle grammatik, hvor det går under betegnelsen »logisk subjekt« (jf. Bech 1955:31). På lignende måde har man kaldt argumentet til den fjernede aktant i passivsætninger (den som er subjekt i aktivsætninger) for »logisk subjekt« for passivkonstruktionen. Også dette argument kan genoptages i teksten, dvs. kan manifesteres på tegnniveau med et udtryk til et indhold i bestemt form, der refererer til samme individ/genstand i tekstverdenen (L. Falster Jakobsen og J. Olsen 1978).

Eksemplificering

I det følgende vil vi på udvalgte eksempler vise, på hvilken måde disse niveauer kan anvendes i beskrivelsen, og på denne måde demonstrere deres nødvendighed.

a. Valens – derivation – sætningsled

Som sagt s. 3-4 har aktanterne på det abstrakte valensniveau en fast angivelse af form. Dette er en praktisk foranstaltning over for det faktum, at aktanterne egentlig har formpotentialer, som gennem derivationen konkretiseres til en bestemt form.

Således kan den samme aktant deriveres til 2 forskellige former, afhængig af stilling i sætningsskemaet:

(15) Der kommer $\frac{\text{gæster}}{\text{dem}}$

(16) $\frac{\text{Gæsterne}}{\text{De}}$ kommer

Traditionelt tildeler man begge former samme ledværdi, nemlig subjekt, men man kunne radikalisere ledbeskrivelsen og kalde den nominativiske størrelse subjekt og den akkusativiske objekt (jf. L. Falster Jakobsen og J. Olsen (1984) og C. Fabricius-Hansen, L. Falster Jakobsen og J. Olsen (udk.)).

De to derivationsmåder kan ikke vælges i flæng, men er – bortset fra visse undtagelser, der hidrører fra aktantkombinationen – bestemt af in-

formationsfordelingen i tekstens lineære forløb. Man vil normalt stræbe efter at placere størrelser, der på indholdsplanet indfører nye individer/genstande i tekstverdenen til højre i sætningen, for nominalets vedkommende på plads S, dvs. i remadelen af sætningen, medens de fra tekstverdenen kendte størrelser placeres på themapladsen (i Hallidays forstand (1967, 68)), dvs. på 1.pladsen/fundamentpladsen:

- (17) Overgangen til et system, hvor lærerens rolle næsten udelukkende er faglig, blev for kold. Der mangler *kontakt*. *Den, de fik i folkeskolen*, fordi lærerne dér i langt højere grad har et menneskeligt ansvar for eleverne. (Samvirke, august 1984, s. 28)

Karakteristisk for informationsfordelingen på dansk er, at man også gerne blandt de nominale led vil have subjektet på themapladsen. Dette fører til, at man for at tilvejebringe en kendt størrelse – som oftest lig med en størrelse i bestemt form – foretager en derivation fra valensniveauet, der kombinerer kvalitative med kvantitative forandringer. Typisk er her passiv-derivationen. Den deriverer, for transitive verbers vedkommende, aktant nr. 2 til et subjekt i stedet for et objekt. Hvis det er en kendt størrelse i tekstverdenen, får den derved mulighed for at kunne stå på en af subjektets pladser til venstre i sætningen med denne ledværdi, således kan den også stå på themapladsen:

- (18) Næste billede er af Simon, der går foran. Datoen er 4. maj 1945, og *budskabet om Danmarks befrielse* er netop jublet ud i æteren fra London. (Søndags BT, 2/8 1984, s. 11).
- (19) »Jeg talte sidste år for 400 mennesker ved et møde i Dialog«, fortæller Andras Hegedüs, tidligere ministerpræsident og nu moderat samfundskritiker. *Han* blev styrtet under opstanden i 1956, frataget et nyt job i 1968, da han kritiserede invasionen i Tjekkoslovakiet, og siden ekskluderet af partiet. (Weekendavisen 17/8 1984, s. 5).

Samtidig sker der i de fleste tilfælde en kvantitativ reduktion, idet aktant₁, som i en aktivderivation ville være blevet subjektet, forsvinder. Dette forekommer informationsmæssigt naturligt, da størrelser, der lige har stået i forgrunden i tekstverdenen, ikke behøver at nævnes igen lige med det samme, hvis det kan undgås.

- (20) Det koster mere at tilkalde djævlendanserne end de uddannede læger, for de betragtes som specialister, og de kommer ofte langvejs fra. Til daglig tilhører danserne en lav og foragtet kaste, men når der viser sig sygdom i en familie, bliver de tilkaldt og behandles med stor ærbødighed. (Samvirke, august 1984, s. 25)

Den ofte anførte regel om, at man genfinder aktant₁ (»agens«) i passivsætninger i form af et adverbialled med præpositionen 'af' + styrelse, modsvarer meget få belæg i tekster. Tværtimod gør de kræfter, der hersker ved tekstopbygningen, denne størrelse overflødig på udtryksplanet (jf. L. Falster Jakobsen og J. Olsen (1978:6 ff)).

Andre derivationer, der medfører en henholdsvis obligatorisk og fakultativ aktantreduktion, er infinitivs- og imperativsderivationen. Begge steder er det aktant₁, det går ud over.

b. Aktant – argument

Som omtalt s. 84f behøver antallet af aktanter og argumenter ikke at stemme overens; både argument- og aktanttal må anses for konstant pr. verbums leksem. Men antallet af realiserede aktanter kan mindskes ved forskellige derivationer, der realiserer færre sætningsled eller -leddele, end der er ansat aktanter for det givne verbum som leksem. Foruden de nævnte passiv-, infinitiv- og imperativderivationer kan der nævnes de tilfælde, hvor en fakultativ aktant ikke realiseres:

- (21) Det svier til dem selv, men jeg er glad for, min søn ikke skal udsættes for den slags mere. I folkeskolen ville jeg aldrig have fundet mig i det, men her får jeg ikke lov at blande mig. Ø. (Samvirke august 1984, s. 29)

Foruden alle de almindelige tilfælde, hvor et argument uden udtryk refererer til en størrelse i tekstverdenen, som i det tidligere tekstforløb har været manifesteret i en aktant, finder man også tilfælde, hvor et argument skaber en størrelse i tekstverdenen uden selv at have haft et udtryk, fx i form af en aktant. Da man således kommer til at mangle de nærmere indholdsangivelser, som aktanten ved sin tilstedeværelse giver i form af sit leksem (leksemer), får dette individ eller denne genstand i tekstverdenen ikke nærmere indhold end det, som kan beregnes ud fra de selektionsregler, som gælder for derivationens verbal. Dette fænomen finder man i tekster, hvor man ønsker at holde givne størrelser i tekstverdenen vage:

- (22) Der er fortsat store penge at tjene på energibesparelser. Det skyldes bl.a., at de penge, der spares, er skattefrie, medens renterne på lån til energispare-arbejder kan trækkes fra.

En krone, der spares, er mere værd end en krone, der tjenes. Den krone, man tjener, beskattes. For nogles vedkommende helt op til 73 procent, så der kun bliver 27 øre tilbage af den tjente krone. Skatten sluger resten.

Derimod er den krone, man tjener ved at spare helt skattefri. Alle 100 ører er lige i lommen. (Frederiksberg Posten 18/8 1984, s. 18).

Læg mærke til, at de to steder, hvor aktant, realiseres, og hvor argument og aktant falder sammen, realiseres aktanten med det meget beskedne indhold, der er i 'man'.

Faktisk kan man ofte klare sig overordentlig længe uden at realisere aktanterne til deres argumenter og alligevel få argumenterne til at referere til samme størrelse i tekstverdenen. Det forudsætter imidlertid, at det indtryk, tekstrecipienten danner sig af denne størrelse i tekstverdenen, er kompatibelt med de enkelte argumenters selektionstræk. Dette må betragtes som en regel for velformulerethed i tekstgrammatikken. I praksis finder der dog afsporinger sted som i følgende eksempel:

- (23) Lejerforeningen på Frederiksberg Gasværksgrund og VS's lokalpolitiske gruppe finder det urimeligt, at udnyttelsen af en af de få større grunde på Frederiksberg ikke diskuteres offentligt, men bestemmes af den højest-bydendes ønsker. Først herefter udarbejdes der en lokalplan som tillader køberens planer.

For at være med til at sikre at lovgivningen om lokalplanlægningen overholdes, planlægges derfor et møde for interesserede beboere efter sommerferien. (Frederiksberg Posten 21/7 1984, s. 6)

Der er i andet afsnit lavet en infinitivs- og en passivderivation; men hvilken reference de sparede aktanters argumenter har i tekstverdenen, forbliver her usikkert.

Endelig har vi de tilfælde, hvor selve verbets leksem indeholder et argument. Forskellen til de andre eksempler er, som omtalt s. 7 f, at argumentet fra start ingen aktant har. Der er mange verbers leksemer, der byder sig til som kandidater her, men spørgsmålet om, hvad man skal anerkende som argument, trænger til nærmere behandling. De mest indiskutable eksempler er dem, hvor argumentet samtidig har rollen »instrument«, men også

et verbum som 'at burde' indeholder et argument, som nærmere betegnet er den instans, der kræver, at et eller andet finder sted:

- (24) Han burde lave sine matematikopgaver nu. Ellers fik han vrøvl med læreren.

Under kategorien færre argumenter end aktanter finder vi også forskellige undergrupper. Vi har slået fast, at både ægte refleksiver og andre formelle størrelser har status som sætningsled og, hvad deraf følger, fx bestemte positioner i ordstillingen. Andre kriterier, der kan komme på tale for at afgrænse kategorien, er paradigmatiske substitution, permutation og sammenhængen mellem aktanten og en given rolle i sætningen. Endelig er det spørgsmålet, om disse aktanter, realiseret som sætningsled, refererer til noget i tekstverdenen.

Eksempler på aktant uden substitutionsmulighed og uden mulighed for rolle er en delmængde af aktanter, der realiseres som 'det' eller 'der'

- (25) På faglige møder har mænd *det* med at bruge tid og ordsqualder på en masse ligegyldigheder, som uden videre bliver godtaget af deres eget køn. (Søndags BT, 2/8 1984, s. 9)
- (26) Nu skal din egen Lou tørre dine øjne, og så skal vi have *det* dejligt med hinanden, nu og hver dag i resten af vores liv. (Søndags BT, 2/8 1984, s. 12)
- (27) Han slører *den* godt, når han er på arbejde.

Den manglende permutation kan ses ud fra følgende par:

- (28) *Det skal vi så have dejligt med hinanden

men:

- (29) *Den slører han godt, når han er på arbejde
- (30) Dengang boede vi i hus. *Det* havde vi billigt.

men:

- (31) Han befinder sig tit i en brandert. *Den* slører han godt, når han er på arbejde.

Vi mener, at disse størrelser heller ikke refererer til noget i tekstverdenen.

Med hensyn til refleksiv, taler vi kun om den gruppe, der ingen substitution har anden end den, der ligger i korrespondensen med sætningssubjektet:

- (32) Kaptajn Richard Sullivan og Eilean Mors anden-fyrmester Joseph Moore opholdt *sig* på kommandobroen. (Søndags BT, 9/8 1984, s. 24)
- (33) Man skal altid se *sig* omkring, om der er andre ved bordet, der mangler noget. (Samvirke, august 1984, s. 21)

Det ægte refleksiv kan ikke permuteres, hvilket det uægte kan i konstruktion med 'selv':

- (34) *Sig selv skal man altid se omkring..
- (35) Han skaffede *sig* altid fordele
- (36) *Sig selv* skaffede han altid fordele.

Hvad angår referens i tekstverdenen, tyder det forhold, at refleksivordet har personformer, der skal korrespondere med subjektet (lidt forenklet fremstillet her) på, at man trods alt må regne med referens til samme størrelse, som subjektet refererer til.

Det, der vel egentlig har skabt diskussionen om ægte refleksivers status som selvstændigt led i en sætning i den lingvistiske litteratur, er for os at se snarere det faktum, at man ikke kan få øje på, hvilke roller disse led kan repræsentere; derved føles det, som om de har en meget svækket status på indholdssiden, og derfor ikke er et argument. Adskillige valensteoretikere (Helbig (1973), Stötzel (1979), Engel (1976)) har ikke villet medregne disse formelle og refleksive størrelser som aktanter, og det vil egentlig sige, at de ophæver deres tegn- og ordkarakter. Det ser vi ingen grund til, idet refleksiverne, som sagt, hævder deres karakter som sætningsled og derved som ord, foruden at de, som andre aktanter, i deres kombination med verbet, er med til at bestemme verbets indhold:

- (37) Jeg tager mig af bordet
- (38) Jeg tager af bordet.

Om det forhold, at der findes aktanter, som egentlig ikke samtidig er argumenter, kan kun siges, at det er endnu et eksempel på den manglende fælles segmentering af indholds- og udtryksstørrelser – denne gang er det blot udtrykssiden, der markerer sig.

c. Roller

Vi går ud fra den antagelse, at sætningens roller som indholdsstørrelser kan fordele sig på næsten alle sætningsled eller dele af disse som udtryksstørrelser. En delmængde af rollerne fordeler sig på argumenter eller argumenter, der samtidig er aktanter. Hvilke givne roller de enkelte aktanter/argumenter har, er fastsat på valensniveauet/Stelligkeitsniveauet og forandres ikke ved derivationer. Det er derfor, man fx kan tale om det logiske subjekt i passiv- og infinitivsderivationer (Bech (1955:31)).

Fordelingen af roller på de enkelte aktanter i en given aktantkombination synes idiosynkratisk pr. verbum. Statistisk er der en tendens til, at aktant₁, den der bliver subjekt i aktivsætninger, har rollen agentiv, men dette er ikke en generel regel, og rollehierarkiet kan således ikke på nogen måde indgå i definitionen af subjektet, som det undertiden sker i danske fremstillinger. – Der findes ingen fast rolle pr. ledtype:

- (39) Omsvinget kom, da *far* dannede sit eget parti. (Søndags BT, 2/8 1984, s. 32)
- (40) Vi er dog blevet orienteret om, at funktionen intet har med folkeskolens at gøre. (Samvirke, august 1984, s. 27)
- (41) På denne måde skal patienten nemlig overbevises om, at *hans sygdom* skyldes en gammel og naragtig djævel, som danserne har fuld kontrol over. (Samvirke, august 1984, s. 25)

Fordelingen af roller på aktanter er som regel veletablerede, men kan dog lejlighedsvis ændres; ændringen kan have en metaforisk effekt, som i følgende eksempel, hvor 'hånd' nærmest er instrument:

- (42) Et gult silketørklæde blev slynget om hendes hals og snøret sammen, mens *en hånd* samtidig holdt hende for munden. (Søndags BT, 2/8 1984, s. 9)

Der kan imidlertid også indtræde ændringer af tilsyneladende mere varig karakter som ved verbet 'tilkomme', hvor – under bevaring af verbets valens – »dative« gentagne gange er koblet sammen med den aktant, der realiseres som subjekt:

- (43) »Nicht weil diesen die historische Priorität zukäme« hedder på dansk »ikke fordi *den historiske prioritet* tilkommer dem – oversættelsen har: »Ikke fordi *de* tilkommer den historiske prioritet.« (Weekendavisen 23/9 1983, s. 19).

- (44) ...at Kvindeligt Arbejder Forbunds medlemmer får, hvad *de* tilkommer efter den ny overenskomst. (Land og Folk, 12/3 1981, s. 12)

Eller en type, der er kendt fra den merkantile verden:

- (45) *Denne bog sælger godt.*

I den sidste konstruktion er en »objektive« samtidig subjekt, og dette forhold ligner i rollefordelingen passive konstruktioner:

- (45) *Denne bog sælges godt.*

Imidlertid er der ingen grund til at karakterisere derivatet i (45) som en passivkonstruktion, idet dette ville medføre ulemper for definitionen af verbets diateseformer, og derved få det grammatiske system til at bryde sammen et andet sted. Med den omtalte klare adskillelse af indholds- og udtryksplanet, her af derivat-sætningsledniveauet og rolleniveauet, frembyder beskrivelsen af fænomenet ingen problemer.

Nyere tids grammatikteorier af interpretativ art begyndende med den nu klassiske TG, har vist stedse stigende interesse for beskrivelsen af indholdsstrukturer i konstruktioner. Imidlertid forekommer det os at være en dårlig fremgangsmåde ureflekteret at overføre indholdstræk til den syntaktiske udtryksbeskrivelse, idet dette fører til en kategoridannelse, som i bedste fald kan virke ad-hoc-agtig og i værste fald kontradiktorisk i en større sammenhæng. Derfor plæderer vi for en nøje adskillelse af udtryks- og indholdsplanet og for kategoriseringer på begge planer, som ikke behøver at være symmetriske, uden at det dermed er sagt, at der ikke findes interrelationer mellem de to planer.

Anmærkninger

- 1) Som standardfremstillinger betragtes Mikkelsen (1975), Diderichsen (1966), Hansen (1977) og disses afledninger i lærebøger på diverse niveauer.
- 2) Selve problemkredsen i denne artikel udfoldes nærmere på kontrastiv basis af de tre forfattere i KONTRA 7 med arbejdstitlen »Nominale Satzbaupläne im Dänischen und Deutschen«, som udkommer 1984 eller evt 1985.«

Bibliografi

- Bech, G. 1955. *Studien über das deutsche Verbum infinitum I* (= Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser, bind 35, nr. 2). København.
- Diderichsen, P. 1966³. *Elementær Dansk Grammatik*. København.
- Engel, U. 1970. Die deutschen Satzbaupläne. *Wirkendes Wort* 20, 361-392.
- Engel, U. 1971. Bemerkungen zur Dependenzgrammatik. In Moser, H. (ed.) 1971: *Neue Grammatiktheorien und ihre Anwendung auf das heutige Deutsch* (= Sprache der Gegenwart 20). Düsseldorf.
- Engel, U. og Schumacher, H. 1976. *Kleines Valenzlexikon deutscher Verben*. Tübingen.
- Fabricius-Hansen, C. 1979. Relevanz der Satzbaupläne für den Fremdsprachenunterricht. Überlegungen zu einer Deutschgrammatik für Skandinavien. In *Osloer Beiträge zur Germanistik* 3. Oslo.
- Fabricius-Hansen, C., Jakobsen, L. Falster og Olsen, J. 1981. Die Satzbaupläne im Dänischen und Deutschen. 1. Vorüberlegungen. *KONTRA-Arbeitsbericht Nr. 4*. Kopenhagen.
- Fabricius-Hansen, C., Jakobsen, L. Falster og Olsen, J. udkommer. *KONTRA-Arbeitsbericht Nr. 7*. Kopenhagen.
- Fillmore, C.J. 1968. The Case for Case. In: Bach, E. og Harms, R.T. (eds.) 1968: *Universals in Linguistic Theory*. New York, 1-88.
- Halliday, M.A.K. 1967 og 1968. Notes on Transitivity and Theme in English. *Journal of Linguistics* 3, 67-81; 199-241 og 4, 179-215.
- Hansen, E. 1977. *Dæmonernes Port*. København.
- Helbig, G. og Schenkel, W. 1969¹. 1973². *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*. Leipzig.
- Herslund, M. og Sørensen, F. 1982. SYNTAKS OG LEKSIKOLOGI - Indledning til en valensgrammatisk analyse af fransk og dansk. *SAML* 9, København. 33-84.
- Hjelmlev, L. 1966. *Omkring Sprogteoriens Grundlæggelse*. København.
- Jakobsen, L. Falster og Olsen, J. 1978. Textkohärenz und Involvierungen. *Deutsche Sprache* 1, 1-20.
- Jakobsen, L. Falster og Olsen, J. 1984. Subjekt - Sobjekt? Eine Diskussion der Subjektsdefinition im Dänischen. *Nordic Journal of Linguistics* 7, 1-40.
- Mikkelsen, K. 1975². *Dansk Ordføjningslære*. København.
- Ruus, H. 1974. Sproglig betydningsanalyse. Semantiske roller i tekster. *NYS* 10/11, 161-197.

Stötzel, G. 1978. *Ausdrucksseite und Inhaltsseite der Sprache. Methodenkritische Studien am Beispiel der deutschen Reflexivverben* (= Linguistische Reihe 3). München.

Tesnière, L. 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris.

Lisbeth Falster Jakobsen, f. 1939, og Jørgen Olsen, f. 1933, lektorer ved Institut for Germansk Filologi, Københavns Universitet.